

DE MORALSKE KOLLAPS

Hvordan kan det være, at vores gensidige moralske engagement i hinanden tilsyneladende aftager, efterhånden som vores civilisation skrider frem?

Hvad forstår vi ved moralsk adfærd, og hvorfor opfører vi mennesker os moralsk?

Når bier stikker alt levende, der kommer for tæt på bistadet, og dermed ofrer sit liv for fællesskabet, opfatter vi det ikke som en moralsk adfærd. For bier er formentlig så determinerede af deres instinkter til at gøre sådan, at de ikke har mulighed for at vælge anderledes. Og en handling, man er tvunget til, har ingen moralsk kvalitet. Bierne er, som de er, fordi de klarer så godt at overleve i deres miljøer blot i kraft af selvopretholdelsesdriften, at de ikke har haft behov for at udvikle det yderligere. Bier fra samme stade er jo alle søskende, og de bevarer derfor deres gener bedre ved at beskytte stadet end ved at beskytte sig selv.

Det moralske må altså være noget, vi vælger frit.

Vi mennesker er ligesom bierne afhængige af at leve i samfund. Men i modsætning til dem er vi dyr, der hele tiden udfordrer vores miljø. Og i modsætning til dem har vi ikke vore genetiske interesser deponeret hos dem, vi skal danne samfund sammen med. Vi er derfor nødt til at kunne mestre en mere fleksibel adfærd end bier. Og noget af det, der gør os i stand til det, er netop, at vi ikke er så stramt genetisk determinerede til en bestemt adfærd på det sociale område som bierne. Vore følelser fortæller os, hvad vore gener tilskynder os til at gøre. Men vi har mange og ofte modstridende følelser i os. Derfor er vi nødt til at vælge. Og kun når vi vælger at lytte til de moralske følelser (især følelser som empati og indignation), kan vi siges at handle moralsk. Vi kan frit vælge, om vi vil lytte til vore moralske følelser eller ej. Og vi kan bruge vores fornuft til at hjælpe os med at træffe det bedste valg. Men det er en misforståelse, at det skulle være fornuften, der fortalte os, hvilket valg der var det moralsk rigtige. I min bog "Samfundets Cement" forfægter jeg den opfattelse, at i det moralske er hjernen hjertets tjener, ikke omvendt.

Vore moralske følelser

Moralske følelser handler ikke om fornuftsmæssige kalkuler, men om at sætte sig i hverandres sted. De moralske instinkter blev nedlagt i vores genetiske arv samtidig med, at vi blev afhængige af at leve i flokke, og finpudset i de hundredtusinder af år, vore forfædre strejfede om på stepperne i små flokke af jægere og samlere på vel højst en fyrre-halvtreds individer. I disse flokke var livet så overskueligt, at alle vidste

cirka alting om hinanden, derfor var det også let for alle at leve sig ind i hinandens situationer. Og man handlede spontant med hele flokkens trivsel for øje, omtrent som var flokken en organisme og dens andre individer forlængelser af hvert enkelt individs egen krop.

Det moralske handler altså om at tage vare på hele flokkens trivsel. De fleste etologer er vist i dag på det rene med, at også andre sociale dyr end menneskene har i hvert fald nogle af disse moralske følelser. Således udviser f.eks. chimpanser såvel empati som indignation, og nogle af de sociale havpattedyr evner i hvert fald empatien. Der er større fleksibilitet omkring valget af en bestemt social handling hos så komplekse dyr end hos f.eks. bier og myrer. Og den fleksibilitet kan blive såvel en evolutionær fordel som en evolutionær ulempe alt efter, om det vil være flokkens evne til at tilpasse den sociale adfærd til omgivelsernes fordringer, eller det bliver den manglende stabilitet i flokkens sammenhængskraft, der kommer til at fylde mest. Hvis evnen til fleksibel tilpasning bliver dominerende, kan der som hos os mennesker opstå historisk udvikling. Vi er nemlig i hvert fald i et vist omfang i stand til at ændre vores adfærd, endda i forhold til de forandringer, vi selv påfører vores miljø. Og især netop dette sidste gør en historisk evolution mulig.

I en lidt spids formulering kunne man sige, at det moralske er compensation for, at vi ikke er lige så fuldkomment tilpasset vore miljøer som bierne. På grund af den svagere determination er der også grænser for, hvor godt compensationen kan lykkes. Ofte fungerer den ikke, vore moralske følelser kan ikke række over kløfterne. Det, der skal bære vores fællesskab, kollapse. Allerede når det kun drejer sig om vore personlige relationer er følgerne tragiske, og ofte ligefrem voldelige. Og når det sker på mellemfolkeligt plan, kan følgerne af moralske kollaps blive fatale og komme helt ud af kontrol. Sådan opstår krige og etnisk begrundede forfølgelser, ja, folkedrab. Vi ved, at sådanne kollaps findes, og at følgerne af dem op gennem historien er blevet snarere værre og mere ukontrollable end det modsatte. Men der er jo netop tale om moralske kollaps, altså om, at det moralske holder op med at fungere.

Moral og historie

Menneskenes historiske tilværelse begyndte med de neolitiske eller agrare revolutioner, da man gik over fra den strejfende jæger-samler-tilværelse til bofast agerbrug. Årsagen til disse revolutioner var formentlig, at jæger-samler-tilværelsen på grund af relativ overbefolkning og udryddelse af de mest givtige jagtdyr bankede

på sin økologiske grænse. Overgangen til bofasthed og agerbrug medførte adgang til nye proteinkilder, men også, at vores mentale habitus på mange måder blev udfordret, ikke mindst den moralske adfærd. Begyndende arbejdsdeling og opdeling i land og by medførte, at man kom til at interagere med mange mennesker, hvis livsform man ikke kendte eller forstod. Og når man ikke forstod den, for hvem man var næste, skete der ingen aktivering af de moralske instinkter, der havde holdt jæger-samler-flokkene sammen. Den gensidige afhængighed mennesker imellem voksede, men de blev mere fremmede for hinanden. Civiliseringen, udviklingen af stater med love, ordensmagter etc., opstod, for at denne fremmedhed ikke skulle udvikle sig til skrupelløshed, til moralske kollaps. At mennesker begyndte at støtte sig på lov og ordensmagt skyldtes altså ikke, at samfundene gjorde moralske fremskridt, men tværtimod, at vore naturlige moralske instinkter kom til kort.

Og dette er kun i stigende grad blevet tilfældet, efterhånden som arbejdsdelingen har udviklet sig. Tempoet i udviklingen var dog i en halv snes tusind år, hvad vi i dag vil kalde moderat. Selv om der er forskel på bondelivet i yngre stenalder/tidlig bronzealder og bondelivet i en 1700-tals landsby, forandrede ingenting sig i alle disse år hurtigere, end at det enkelte menneske døde fra en verden, der til forveksling lignede den, vedkommende var blevet født til. Og det gav derfor f.eks. god mening for forældre at videregive deres livserfaringer til deres børn. De virkeligt store forandringer er først sat ind et par århundreder før vor tid.

Den moderne tid

Da menneskene i 1600-tallets Europa var ved at have opbrugt bondesamfundenes vigtigste energiressource, skoven, fandt man i stedet på at grave fossilt brændsel op af jorden. Hermed var den industrielle revolution med dens eksplosive vækst af befolkning og arbejdsdeling skudt i gang. Samfundene begyndte at forandre sig så hurtigt, at børn ikke længere kunne støtte sig til deres forældres livserfaringer, hvis de ville klare sig i den nye verden. Og den øgede fremmedhed mellem menneskene i de forskellige brancher bevirkede, at en hidtil uset moralsk skrupelløshed så dagens lys, i det små i relationerne mellem samfundsklasserne, og på større plan i relationerne mellem kolonimagter og kolonier. Intet bremsede denne skrupelløshed, for alting forandrede sig for hurtigt til, at samfundene kunne nå at skabe institutioner, der kunne kompensere for de moralske følelsers fallit. Det er ikke tilfældigt, at den industrielle revolutions første store bølge kulminerede i det store moralske kollaps, der i det tyvende århundredes første halvdel resulterede i racisme, to verdenskrige, holocaust og atombomber.

Vi tror stædigt, at vores samfund er moralsk højere udviklet end nogensinde. Men faktum er, at vi aldrig rejste os fra kollapset for hundrede år siden. Angst for den definitive krig fastfrøs i den kolde krigs årtier kollapset og levnedde os ikke rum til hverken at tale hen over eller udvikle andre midler til at række over den opståede afstumpning. Og sådan en udvikling fik heller ingen plads i årtierne, som fulgte. For i kølvandet på den kolde krig eksploderede en ny industriel revolution, it-revolutionen, i et stedse voksende hav af informationsstrømme, nye erhvervsbrancher og nye kløfter. I dag er det ikke blot sådan, at man som ungt menneske ikke kan bruge sine forældres livserfaringer til noget, man kan knapt vælge sig en uddannelse, som man kan regne med kan bruges til noget, når man bliver færdig. Og vi overmættes så meget med informationer, at vi altid kan finde frem til nogen, der bekræfter, netop hvad vi mente i forvejen. Så trods den eksplosivt voksende informationsudveksling vokser den mellem menneskelige fremmedhed endnu mere. Vi lever i samfund, hvor vore moralske følelser for hinanden er ved at dø. Og vi gør stort set intet målrettet imod det. Tidens politiske debat taget i betragtning kunne man snarere sige tværtimod. Vi er fantastiske dyr med enestående evner både til at kommunikere og til at ændre adfærd i forhold til ændrede udfordringer. Skulle vi ikke kunne blive tilstrækkeligt enige til at lave kursen om og sætte os et bedre mål end passivt at drive mod kaos? Men det er ikke til at få øje på sådan en målrettethed. Forstår vi, hvor tynd isen under os er, mens vi diskuterer burkaer og håndtryk?

Kjeld Stenum

Denne kroniks tema er behandlet udførligt i bogen "Samfundets Cement", som er udkommet på forlaget Books on Demand.